

IMAGINEA DE SINE A EVREULUI ROMÂN LA MIHAIL SEBASTIAN

Romulus-Ladislau BUCUR
Universitatea «Transilvania», Braşov

Abstract: *This paper deals with the problem of Jewish identity, as reflected in Mihail Sebastian's novel De două mii de ani... [For Two Thousand Years], using Lotman's approach to cultural typology and Sanda Golopenția's notions of insider and outsider, within the context of the anti-Semitic ideology of the inter-war period.*

Key words: *anti-Semitic ideology, cultural typology, inter-war period, self-image*

Avem, în anii din urmă, o serie de texte și contexte care se leagă unul de altul, care se generează reciproc. Avem, de asemenea, un pretext, acela al discuțiilor, cel mai adesea polemice, începute în anii '90 – în opinia noastră, o reluare a celor din perioada interbelică, 'înghețate' în vremea comunismului –, și nedând semne că se vor încheia prea curând, pe tema identității, a (re)definirii acesteia în condițiile procesului de modernizare a României, și care au divizat intelectualitatea românească în două tabere: 'autohtoniști' și 'europeniști' (sau 'izolaționiști' și 'integraționiști' sau 'naționaliști' și 'cosmopoliți'; sunt pe deplin conștient că aceste etichete sunt simplificatoare și nu întru totul echivalente între ele).

Un *context / pretext* care a condus către *texte*, dintre care romanul lui Mihail Sebastian *De două mii de ani*, contextualizat de autorul însuși în *Cum am devenit huligan*, și recontextualizat recent de publicarea *Jurnalului* scriitorului ("Cu excepția câtorva pasaje, care au un prea accentuat aer de evreu, restul mi se pare excepțional", urmată de reflecția asupra ideii de a o retipări cândva, "fără prefața lui Nae și fără nici o explicație din partea mea."ⁱ ni se pare simptomatic pentru această problemă a identității, un "studiu de caz pentru un tip de lectură politico-ideologică, o utilizare și răs-utilizare publică"ⁱⁱ. O posibilă modalitate de abordare ne-a fost sugerată de către un alt autor aparținând unei minorități etnice, comparatistul Victor Ivanovici, "Doar astfel, la întrebarea cioraniană, «Cum e cu puțință să fii român?» vom putea răspunde corect, fără rest și aproximații: «Fiind român... și încă ceva»"ⁱⁱⁱ – textul romanului lui Sebastian oferind o opțiune izbitor de asemănătoare: "îmi pare mai urgent și mai eficient să realizez în viața mea individuală armonia valorilor evreiești și românești din care e făcută această viață, decât să câștig sau să pierd nu știu ce drepturi civile. Aș vrea să știu, de pildă, ce lege anti-semită ar putea anula în ființa mea faptul irevocabil de a mă fi născut lângă Dunăre și de a iubi acest pământ"^{iv}, sau "eu nu voi înceta prin aceasta să fiu evreu, român și dunărean" (*De două mii de ani*, 229).

Un prim nivel de contextualizare, în care rezonază interiorul romanului (Ghiță Blidaru) cu exteriorul, îl reprezintă prefața lui, "brutal adversativă sub raport uman"^v. Întrucât nu spune prea multe lucruri despre auto-reprezentarea identitară a lui Mihail Sebastian, putând fi rezumată ca o extinsă glosă asupra prejudecății că "Iuda suferă și se chinuiește; și că nu se poate altfel" (*De două mii de ani*, 7), nu vom insista aici asupra ei; o interpretare validă a acestei prefețe constă în plasarea de către Nae Ionescu a întregii 'drame a iudaismului' "pe terenul teologiei"^{vi}.

Un început de explicație l-am putea avea punând cap la cap câteva aprecieri despre Nae Ionescu și despre personajul construit pornind de la el, în care se vede amestecul de fascinație și distanță critică; observă "ceva demonic în Nae" (*Jurnal*, 46), și, de

asemenea, nu se poate împiedica să exclame “cât poate fi de cabotin omul ăsta!” (*Jurnal*, 21; notația e datată 17 martie 1935, deci *după* publicarea cărții și în plin scandal de receptare a ei); această observație e cumva bemolată, cu rezerva anteriorității romanului față de însemnările din *Jurnal*, de următoarea remarcă: “Voi altă dată, mai târziu, când voi îmbătrâni, în ce măsură este Blidaru un gânditor. Știu însă de pe acum cât e de mare ca artist” (*De două mii de ani*, 53). De asemenea, se poate vedea efectul de dominație pe care acesta l-a avut asupra unei întregi generații – el este “până azi singurul om căruia simt că e obligatoriu să mă supun, fără să am însă prin aceasta sentimentul unei abdicări, ci, dimpotrivă, al unei împliniri, al unei reintegrări” (*De două mii de ani*, 76); cu toate acestea, amărăciunea răzbate în aprecierea pe care i-o face lui Nae Ionescu în *Cum am devenit huligan*: “Trebuie să recunosc astăzi: m-am înșelat” (*De două mii de ani*, 295).

Ca poveste, romanul e caracterizat prin schematism de construcție^{vii}, i s-a reproșat “schematismul și ordonare logică, oarecum simplistă”^{viii}; pentru Nicolae Manolescu, “arhitectura de ansamblu e sacrificată deliberat”, în cadrul unei formule de jurnal “intersectat însă de capitole mai obiective, ce vor să ofere o contrapondere”^{ix}.

Oamenii, după Pompiliu Constantinescu, personajele, într-o terminologie mai actuală, sunt “abstractizați până la fișa psihologică”^x, și e necesar un oarecare efort de abstragere pentru a rezista tentației de identificare ce urmează după descoperirea modelului lui Ghiță Blidaru. În fond, e vorba de o lume (văzută din perspectivă) iudaică, însă una complexă, complicată, și ale cărei elemente pe care personajul-narator le valorifică pozitiv îi servesc ca aparentă justificare a distanțării de cele considerate negative. El operează cu reprezentări ale celor din jur, cu *persoane* semnificative pentru (sub)grupurile cărora le aparțin, și ce e interesant e el își revendică statutul de persoană concretă și nu de *semn*, una din definițiile cărui e *aliquid pro aliquo* – dintru bun început el mărturisește că nu s-a temut niciodată “de oameni sau de lucruri, ci numai de semne și simboluri” (*De două mii de ani*, 27).

Avem o serie de ipostaze ale identității iudaice, reprezentate de familie, de prieteni și cunoscuți, și respinse pe rând, nu fără conștiința dramatismului actului, și nu fără un pic de ură de sine: “Sunt rău poate gândind așa, dar nu voi fi niciodată îndeajuns de rău cu mine, nu-mi voi administra niciodată destule palme, destui pumni.” (*De două mii de ani*, 60) – un exemplu de manifestare mult mai violentă a acesteia îl găsim în romanul lui Philip Roth, *Complexul lui Portnoy*. Întrebarea în fața căreia a fost pus nu e numai *cine sunt eu?*, ci și aceea ce-i urmează, mai ales în împrejurările date, de mari bulversări pe toate planurile, *cine aș vrea să fiu?* Și încă, *pot fi cine vreau eu?*, cu alte cuvinte, este posibilă opțiunea? Și, la urma urmei, cât de liberă este aceasta, în condițiile în care, mărturisește autorul că părinții săi “au vorbit numai românește și ne-au crescut românește”^{xi}, iar în roman, străbunicul său patern de la 1828 “vorbea și scria românește, purta cizme și surtuc” (*De două mii de ani*, 69).

O lucrare recentă asupra iudaismului modern, ale cărui începuturi sunt considerate a fi legate de pierderea prestigiului creștinismului în societate, odată cu iluminismul și consecințele social-politice ale acestuia, în cazul nostru, odată cu laicizarea societății, inventariază “șase sisteme iudaice, sau iudaisme, trei din secolul XIX și trei din secolul XX”^{xii}. Acestea sunt, pentru secolul XIX, iudaismul reformat, cel ortodox și cel conservator^{xiii}, iar pentru secolul XX, sionismul, socialismul evreiesc, considerate amândouă drept “mișcări seculare și politice”^{xiv} și iudaismul american, cel al “Holocaustului și Mântuirii”^{xv}.

O lucrare recentă asupra iudaismului modern, ale cărui începuturi sunt considerate a fi legate de pierderea prestigiului creștinismului în societate, odată cu iluminismul și

consecințele social-politice ale acestuia, în cazul nostru, odată cu laicizarea societății, inventariază “șase sisteme iudaice, sau iudaisme, trei din secolul XIX și trei din secolul XX”^{xxvi}. Acestea sunt, pentru secolul XIX, iudaismul reformat, cel ortodox și cel conservator^{xvii}, iar pentru secolul XX, sionismul, socialismul evreiesc, considerate amândouă drept “mișcări seculare și politice”^{xviii} și iudaismul american, cel al “Holocaustului și Mântuirii”^{xix}.

Sebastian inventariază trei atitudini posibile: sionismul, opțiunea marxistă (de nuanță comunistă), și încercarea de a trăi împreună cu majoritatea în împrejurările date (interpretată de unii drept asimilaționism – dovadă, atacurile la care a fost supus din amândouă părțile, după publicarea cărții, atacuri consemnate în *Cum am devenit huligan*). Aceasta din urmă reprezintă opțiunea sa personală, pe fundalul celorlalte două, expuse mai înainte, și în contrast cu modelul propriei familii “S-ar fi putu să fiu ca ei toți, un negustor gras, însurat, mulțumit, jucând duminică seara pocher și spunând porcării însurățeilor tineri” (*De două mii de ani*, 32).

Această atitudine e, la urma urmei, cea mai riscantă. Personajul lui Sebastian își caută identitatea ca individ, – “sunt un copac evadat din pădure” (*De două mii de ani*, 84) –, prins între două grupuri, al său, ale cărui ipostaze și soluții în ceea ce privește problema identității sunt supuse unui inventar, și cel în care și-ar dori să fie acceptat (ca atare, nu integrat; mai precis, ca valoare umană intrinsecă, ca individ cu calitățile și scăderile lui, și nu ca reprezentant al unui grup), și care nu-l acceptă.

În interpretarea noastră, e vorba de o incompatibilitate la nivel de tip cultural general, între tipul semantic, caracteristic lumii tradiționale, orale, rurale (atât Pârlea cât și Blidaru fac elogiul pământului, iar Dronțu se comportă ostentativ ca un țăran), și cel asemantastic și asintactic, caracteristic iluminismului, pe care îl adoptă naratorul. Câteva note ale modelului semantic sunt următoarele: “feluritele semne nu sunt decât tot atâtea înfățișări diferite – sinonime (sau antonime) – *ale uneia și aceleiași semnificații*”^{xx}, “elementul substitutiv nu poate avea o valoare independentă: el își capătă valoarea în funcție de locul ierarhic ocupat de conținutul său în modelul general al lumii”^{xxi}, “‘personalități’, adică subiecte ale drepturilor, unități relevante ale celorlalte sisteme sociale – religios, moral, statal – sunt organismele corporative de diferite tipuri. Drepturile juridice sau lipsa de drepturi depind de intrarea omului într-un anumit grup”^{xxii}. Rezultă de aici cu claritate indiferența față de individ, recognoscibilă atât în discursul tradiționalist al epocii, cât și în cel al unor personaje, de ambele părți ale baricadei – în timpul tulburărilor studențești antisemite de la începutul cărții, eroului i se reproșează neimplicarea de partea ‘alor săi’: “întâmplător, o, numai întâmplător, preocupările tale superioare te opresc să vii cu noi la primejdie” (*De două mii de ani*, 29). Diferența între cele două comunități, ce iudaică și cea românească, n-ar consta aici în tipul semantic, comun ambelor, ci aceea dintre așa-numita “cultură a textelor” și cea “a gramaticilor”, prima a obiceiului, a cutumei, cealaltă a reglementărilor scrise^{xxiii}.

E momentul să intervină în discuție termenii de *insider* și *outsider*, în accepția acordată lor de către Sanda Golopenția, în cadrul proiectului său de reconstrucție conceptuală a pragmaticii, anume ca un model al lumii bazat pe Stări, Transformări, (Inter-)Acțiuni și Norme^{xxiv}; e de menționat că acești doi termeni nu sunt simple cuvinte aparținând limbii engleze, ci “termeni ai limbajului semiotic”^{xxv}, opoziția dintre ei fiind una *vagă*, “care ajută la înțelegere, dar nu poate constitui decât un punct de plecare”^{xxvi}.

Insider și *outsider* sunt, în punctul de plecare, stări relative, ținând de percepția individului / grupului asupra lui însuși, ca și de cea a unui grup diferit asupra sa; există, cel puțin teoretic, schimbarea de statut (prin inițiere, să zicem), ori, măcar tentativa

acestei schimbări, și, de asemenea, acțiuni și interacțiuni generate de specificul acestui statut, ca și normele care le regizează.

O serie de observații din lucrarea citată se verifică în roman, cum ar fi aceea că, în portretul-robot al *insider*-ului “calitățile pozitive predomină asupra celor negative” (și, reciproc, cele negative predomină în cel al *outsider*-ului^{xxvii} – naratorul, simțindu-se (sau, mai curând, plasându-se în poziția de) *outsider* față de ambele comunități, le vede în primul rând defectele, dintre care cel mai important e colectivismul. Aprofundând, acest portret-robot al *insider*-ului cuprinde următoarele trăsături: “e îndemânat, cunoscător al legilor, uzajelor și obiceiurilor, al regulilor jocului, etichetei, tabuurilor”^{xxviii} – și exact aceste trăsături pot fi regăsite în portretul bunicului matern, ceasornicar și studios al Cărții (*De două mii de ani*, 59-60). În fine, cel al *outsider*-ului, ca prost vorbitor, producător de locuri comune și tautologii, ignorant al tabuurilor și gafeur^{xxix}, poate fi văzut, din nou, de ambele părți, să spunem, Ianchelevici Șapsă, și Dronțu, căruia a vorbi corect îi părea “un început de ciocoism” (*De două mii de ani*, 115). La fel, Vieru, din individualism, din orgoliu artistic, se plasează în aceeași poziție de *outsider* – specificul național, scrie el, “este în definitiv ceea ce rămâne dintr-o cultură după ce i-ai luat efortul personal de gândire, experiențele de viață individuală, izbânzile singurătății creatoare” (*De două mii de ani*, 136).

În ceea ce privește propriul grup al naratorului, acesta e perceput prin intermediul clișeeilor, al stereotipurilor, însă nivelul la care are loc acest proces nu mai poate fi determinat – acela al naratorului, asumându-și mentalitatea comună, ori acela al personajului, care trebuie să se conformeze reprezentărilor curente asupra sa. Acesta e cazul lui Abraham Sulitzer (de la bun început poreclit Ahasverus de către narator) și care, abordat, se dovedește gata să-și asume această reprezentare stereotipă, după ce și-a recunoscut interlocutorul ca fiind tot evreu, și în cadrul unui subtil joc de complicități:

– Cu ce te ocupi? I-am întrebat. Ce faci?

– Ce face un ovrei? Umblă.” (*De două mii de ani*, 67). Rezultând până la urmă că e vorba de un învățat negustor de cărți evreiești, cu care discută apoi despre cultura înaltă și cea populară, despre identitatea evreiască, și așa mai departe, fără a ajunge la nici o înțelegere, la nici un punct de vedere împărțit de amândoi.

Ce e cel mai surprinzător e caracteristica de adevăr a anumitor situații și personaje (și aici fie că intuiția autorului a funcționat fără greș, fie că a folosit documente greu truvabile în zilele noastre): Jabotinski e sionistul pur și dur, exact acel tip uman care în cele din urmă a construit, în împrejurările știute, Statul Israel. Intră aici de asemenea Winkler, aceeași categorie de pionier, parcă hotărât să dovedească prin faptă angajamentul adevărat pentru cauza sionistă. La fel, Berl Wolf, care, după ce și-a pierdut un braț în urma unui atac palestinian (anacronismul e doar o aparență), devine un activist sionist itinerant, defășurându-și propaganda prin intermediul culturii tradiționale iudaice – exact ca în zilele noastre.

S. T. H(aim) e militantul comunist – cu suspect de familiara sa retorică, chiar și azi, după atacul din 11 septembrie : “Ce vei face cu indigenii arabi, care au și ei dreptul să moară de moarte naturală, nu numai decât prin exterminare sionistă?” (*De două mii de ani*, 89). Inaderența lui Sebastian (și a personajului său) la cauzele colectiviste, din nou, posibila intuiție a ceea ce va urma, îl face să îl apropie de Pârlea, deși cei doi se situau la extremele spectrului politic – comuniștii și fasciștii au în comun “spiritul de cazarmă” (*De două mii de ani*, 264).

Pentru a-și sublinia cu și mai multă tărie situația, autorul introduce (încă) un personaj problematic, Pierre Dogany, care, când vine vorba de opțiuni academice, culturale, alege Budapesta:

“– Te credeam evreu.

– Sunt maghiar. Evreu, desigur, dar și maghiar. Tata a optat pentru România. Treaba lui.” (*De două mii de ani*, 126).

În mod ironic, la Paris, dezbateră de la un seminar de drept internațional, asupra disputelor interbelice dintre Ungaria și România are loc între același Dogany și, ca apărător al cauzei românești, Saul Berger: “doi evrei luptându-se unul cu altul pentru două victorii care nu sunt decât două abstracții” (*De două mii de ani*, 172).

Ne oprim aici, pentru că mai putem vorbi de încă un pretext. Acela pe care vrea să-l constituie încercarea de față, de dezbateră a problemelor identității, a raportului dintre Eu și Celălalt.

Referințe:

Constantinescu, P., “Sobra și demna confesiune a unei sensibilități ultragiutate”, în *Mihail Sebastian interpretat de...*, antologie, prefață, tabel cronologic și bibliografie de Anatol Ghermanschi, ed. Eminescu, București, 1981, pp. 103-108

Dinescu, M., *Mihail Sebastian publicist și romancier*, ed. Du Style, București, 1998

Golopenția, S., *Les voies de la pragmatique*, Anma Libri, Department of French and Italian, Stanford University, 1988

Grăsoiu, D., *Mihail Sebastian sau ironia unui destin*, ed. Minerva, București, 1986

Ivanovici, V., *Repere în zigzag*, ed. Fundației Culturale Române, București, 2000

Lotman, I., *Studii de tipologie a culturii*, ed. Univers, București, 1974

Manolescu, N., “Romanul românesc modern: «Creație și analiză»”, în Dumitrescu-Buşulenga, Z., coord., *Istoria literaturii române. Studii*, ed. Academiei RSR, București, 1979, pp. 242-261

Mattusch, M., *Identitätskonstruktion gestern und heute – Lektüregeschichten zu Mihail Sebastian Roman ‘De două mii de ani’*, <http://www2.hu-berlin.de/romanistik/mattusch/sebastian.pdf>

Neusner, J., *Judaismul în timpurile moderne*, ed. Hasefer, București, 2001

Sebastian, M., *De două mii de ani. Cum am devenit huligan*, ed. Hasefer, București, 2003

Sebastian, M., *Jurnal, 1935-1944* ed. Humanitas, București, 1996

Ştefănescu, C., *Mihail Sebastian*, ed. Tineretului, București, 1968

Volovici, L., *Ideologia naționalistă și «problema evreiască»*. Eseu despre formele antisemitismului intelectual în România anilor '30, ed. Humanitas, București, 1995

ⁱ Sebastian, M., *Jurnal, 1935-1944*, ed. Humanitas, București, 1996, p. 59

ⁱⁱ <http://www2.hu-berlin.de/romanistik/mattusch/sebastian.pdf>, p. 1

ⁱⁱⁱ Ivanovici, V., *Repere în zigzag*, ed. Fundației Culturale Române, București, 2000, p. 104

^{iv} Sebastian, M., *De două mii de ani. Cum am devenit huligan*, ed. Hasefer, București, 2003, p. 230; din motive de economie de spațiu, citatele următoare vor fi semnalate prin sigla *De două mii de ani*, între paranteze, urmată de numărul paginii

^v Ştefănescu, C., *Mihail Sebastian*, ed. Tineretului, București, 1968, p. 19

^{vi} Volovici, L., *Ideologia naționalistă și «problema evreiască»*. Eseu despre formele antisemitismului intelectual în România anilor '30, ed. Humanitas, București, 1995, p. 118

^{vii} Dinescu, M., *Mihail Sebastian publicist și romancier*, ed. Du Style, București, 1998, p. 16

^{viii} *ibid.*, loc. cit.

^{ix} Manolescu, N., “Romanul românesc modern: «Creație și analiză»”, în Dumitrescu-Buşulenga, Z., coord., *Istoria literaturii române. Studii*, ed. Academiei RSR, București, 1979, p. 259

^x Constantinescu, P., “Sobra și demna confesiune a unei sensibilități ultragiutate”, în *Mihail Sebastian interpretat de...*, antologie, prefață, tabel cronologic și bibliografie de Anatol Ghermanschi, ed. Eminescu, București, 1981, p. 107

^{xi} scrisoare către P. Comarnescu, ap. Grăsoiu, D., *Mihail Sebastian sau ironia unui destin*, ed. Minerva, București, 1986, p. 7

^{xii} Neusner, J., *Judaismul în timpurile moderne*, ed. Hasefer, București, 2001, p. 29

^{xiii} *ibid.*, p. 31

-
- ^{xiv} *ibid.*, loc. cit.
^{xv} *ibid.*, p. 34
^{xvi} Neusner, J., *Iudaismul în timpurile moderne*, ed. Hasefer, București, 2001, p. 29
^{xvii} *ibid.*, p. 31
^{xviii} *ibid.*, loc. cit.
^{xix} *ibid.*, p. 34
^{xx} Lotman, I., “Problema semnului și a sistemului de semne și tipologia culturii ruse în secolele XI – XIX”, în *Studii de tipologie a culturii*, ed. Univers, București, 1974, p. 30
^{xxi} *ibid.*, p. 32
^{xxii} *ibid.*, p. 34
^{xxiii} id., “Problema ‘învățării culturii’ în calitate de caracteristică tipologică”, *op. cit.*, p. 55
^{xxiv} Golopenția, S., “Quatre sémiotiques possibles”, în *Les voies de la pragmatique*, Anma Libri, Department of French and Italian, Stanford University, 1988, pp. 5-20
^{xxv} id., “Insiders et outsiders”, *op. cit.*, p. 97
^{xxvi} *ibid.*, p. 98
^{xxvii} *ibid.*, p. 104
^{xxviii} *ibid.*, loc. cit.
^{xxix} *ibid.*, loc. cit.